

Ephrem the Minor's Preface Revisited*

Jost GIPPERT
(Hamburg)

The Georgian manuscript no. 43 of the Greek Patriarchate in Jerusalem (hereafter Jer. georg. 43) comprises, according to the description by Robert Pierpont Blake, “les homélies de saint Grégoire de Nazianze dans la version d’Éphrem Mtsiré avec des scholia sur les marges”.¹ In contrast to the other manuscripts that contain this version,² the *Corpus Nazianzenum* is introduced here³ by a preface in which the eleventh-century translator, Ephrem the Minor (or Lesser), explains why he undertook a new translation even though an older one, by Euthymius the Athonite, already existed.⁴ The “Préface d’Éphrem Mtsiré”,⁵ which

* This publication is part of a project that has received funding from the European Research Council (ERC) under the European Union’s Horizon 2020 research and innovation programme (Grant agreement No. 101019006) and from the Deutsche Forschungsgemeinschaft (DFG, German Research Foundation) under Germany’s Excellence Strategy – EXC 2176 ‘Understanding Written Artefacts: Material, Interaction and Transmission in Manuscript Cultures’ (Project No. 390893796).

¹ R. P. BLAKE, “Catalogue (Suite)”, p. 207 [p. 87].

² These are: Jer. georg. 8, 13 and 15 of the Greek Patriarchate in Jerusalem, A 109, A 292 and A 1490 of the Korneli Kekelidze Georgian National Centre of Manuscripts, Tbilisi, and Sin. georg. 79 of St Catherine’s Monastery on Mt Sinai (all twelfth-fourteenth centuries); cf. Gregorii Nazianzeni *Opera. Versio iberica*, I, ed. METREVELI et al., p. XXIV.

³ Jer. georg. 43, fols 1r-4r. The phrasing “la lettre d’Ephrem Mtsiré, qui, dans les manuscrits, se présente [...]” in *Versio iberica*, I, ed. METREVELI et al., p. XXV is misleading as the letter is only contained in Jer. georg. 43.

⁴ Cf. the article by Thamar Otkhmezuri in this volume, p. 570, for details.

⁵ BLAKE, “Catalogue (Suite)”, p. 207 [p. 87].

is styled as a letter to his hegumen, Cyriacus of Alexandretta,⁶ was first edited *in toto* by the cataloguer himself in 1926;⁷ in 1955, a second edition was published in a catalogue that had been compiled by Nikolay Marr during an expedition to Jerusalem even before Blake, in 1902.⁸ Except for the resolution of abbreviations, both editions agree to a considerable extent, also in indicating that there are major gaps at the beginning of the preface, as can be seen in the synoptical rendering of the first 13 lines in Table I.

Table I. The beginning of the Preface according to Marr and Blake.

Marr 1955 [1902], 71-72	Blake 1926, 166-167
ბერსა კვრიკეს მცირე ეფრემ :-	ბერსა კვრ[ი]კეს მცირე ეფრემ :-
რ [] ედდი საღრტილსა ჭდ [..]	რ[.....]სცემდი საღრტილსა ჭემმარიტად ა[..]
[] მით სღასა სიერლისათა.	[.....]. [.] მით საღმრთოასა სიყუარულისათა.
[] დ, ადგილთა შა	[.....] ად ადგილთა შინა
[] – აღმავსებელი ეგე ჳე-	[.....]. ა: აღმავსებელი ეგე ჳე-
[] და დამდაბლებელი მათათა ბორცუჭბისა.	[ლი...]. და დამდაბლებელი მათათა ბორცუჭბისა.
[უ] ცხად არს, ვდ სწვლდ, რი არა მეს-	[...]. უ ცხად არს. ვითარმედ სწავლად, რომელი არა მეს-
[].. და ცნობად შნდა მრვლ ჟმეულითა სი-	[წა]ვა. და ცნობად შენდა მრავალ ჟამეულითა სი-
ბრძნითა ბრძენთა შს ცხადსა და გმოძიე-	ბრძნითა; ბრძენთა შორის ცხადსა და გამოძიე-
ბუღსა მრვლთ-სამიებელსა და ფდ მცირედთ	უღსა მრავალთ-სამიებელსა: და ფრიად მცირედთ-

⁶ Addressed as ბერსა კვრიკეს “To monk Cyriacus”.

⁷ BLAKE, “ეფრემ მცირის”, pp. 166-171.

⁸ MARR, იერუსალიმის ქართულ, pp. 71-76 (under no. 34). Marr himself had published a first account of the Preface, together with a Russian translation of a few passages, in an article of 1903 (MARR, “Предварительный отчет”, pp. 29-31). My thanks are due to Emzar Jgerenaia and Ketevan Tomadze of the National Parliament Library of Georgia, Tbilisi, who made this article and that of Blake (“ეფრემ მცირის”) accessible to me.

Marr 1955 [1902], 71-72	Blake 1926, 166-167
საცნობელსა ვითარებასა და რაოდენთა ყუა-	საცნობელსა: ვითარებასა და რაოდენთა ყუა-
ვილთაგუნ ერთ გოლობასა ღის მეტყუწლე-	ვილთა გან ერთგულობასა, ღმრთის მეტყუწლე-
ზისა გოლეულთასა. ...	ზისა გოლეულთასა : ...

A first translation of the preface (into French) was provided by Michel Van Esbroeck in 1988 based on Blake's edition.⁹ To cope with the gaps, Van Esbroeck tried to reconstitute the missing words, indicating his restitutions by brackets.¹⁰ His text runs:

Au moine K'wrik'e, Ephrem Mtsire. [C'est toi] qui véritablement sangles [le coursier avec l'aide] de l'amour divin [pour que je me rende] dans des lieux [escarpés], remplissant cet office et abaissant collines et montagnes, [puisqu'] il est clair que c'est pour apprendre ce que je n'ai pas appris, et connaître de toi avec une sagesse qui remonte haut la clarté, objet d'une recherche passionnée parmi les Grecs et connue de très peu, la qualité et l'originalité de quelques fleurs des rayons de la théologie. [...]

In the same year, a new edition of the preface as found in Jer. georg. 43 was published by Tamar Bregadze in her catalogue of Georgian manuscripts containing the Nazianzen's work.¹¹ In this edition, some of the gaps also appear filled, albeit without further mark-up. For the sake of illustration, Bregadze's version is aligned with the previous editions in Table II, with the new elements printed in grey:

⁹ VAN ES BROECK, "Euthyme", pp. 92-95; Van Esbroeck's translation was reproduced in RAPHAVA – COULIE, "Colophons", pp. 111-113.

¹⁰ Van Esbroeck provides the following *caveat*: "Nous en donnons ici la traduction en restituant entre crochets une lecture un peu arbitraire là où des mots ont disparu à la tranche supérieure, afin de maintenir une certaine lisibilité", and adds in a footnote: "Notre restitution ne prétend nullement être exacte, mais seulement offrir une version vraisemblable pour aider à la compréhension du texte" (VAN ES BROECK, "Euthyme", p. 92 with n. 98).

¹¹ BREGADZE, ალწეროლობა, pp. 144-151, here pp. 147-149.

Table II. The beginning of the Preface as edited by Bregadze (1988, 147).

ბერსა კვრიკეს მცირე ეფრემ.
 რამეთუ ცეცხლ გამუსცემდი საღრტილსა ჭემმარიტად ...
 მოძღუართა თანა მძოვ მით საღმრთოდსა სიყუარულისადათა
 ვიკადრებთ გ...ათლ... ..დ ადგილთა შინა
 და წდომითა ... აღმავსებელი ეგე ჯე-
 და დამდაბლებელი მათათა ბორცუჭზისაჲ.
 რქუად თუ, ცხად არს, ვითარმედ სწავლად, რომელი არა მეს-
 [წა]ვა და ცნობად შენდა მრავალ ჟამეულითა სი-
 ბრძნითა, ბრძენთა შორის ცხადსა და გამოძიე-
 ბულსა, მრავალთ საძიებელსა და ფრიად მცირედთ
 საცნობელსა ვითარებასა და რაოდენთა ყუა-
 ვილთაგან ერთგოლოზასა ღმრთის მეტყუწლე-
 ბისა გოლეულთასა.

This version was further elaborated for the edition of the Georgian translations of the *Corpus Nazianzenum* in 1998¹² and for a collection of Ephrem the Minor's colophons in 2009.¹³ Only the edition in the *Corpus* shows minor changes as against Bregadze's text, which are indicated by underlining in Table III:

Table III. The beginning of the Preface according to Metreveli et al. and Tvaltvadze.

Metreveli et al. 1998, XXXI	Tvaltvadze 2009, 224
ბერსა კვრიკეს მცირე ეფრემ.	ბერსა კვრიკეს მცირე ეფრემ.
რამეთუ ცეცხლ გამ <u>უს</u> ცემდი საღრტილსა ჭემმარიტად ...	რამეთუ ცეცხლ გამ <u>უს</u> ცემდი საღრტილსა ჭემმარიტად [...]
მოძღუართა თანა მი <u>მ</u> ლ...მით საღმრთოდსა სიყუარულისადათა	მოძღუართა თანა მძოვ მით საღმრთოდსა სიყუარულისადათა

¹² *Versio iberica*, I, ed. METREVELI et al., pp. XXXI-XXXV; it is unclear whether this text version was provided, together with the edition of Ephrem the Minor's translation of the *Corpus*, by Maia Raphava and Nino Melikichvili or by the main editor (cf. *ibidem*, p. XXV).

¹³ TVALTVADZE, ეფრემ მცირის კოლოფონები, pp. 224-228.

Metreveli et al. 1998, XXXI	Tvaltvadze 2009, 224
ვიკადრებთ გა... ..ათლ... ..დ ადგილთა შინა	ვიკადრებთ გ... ..ათლ... ..დ, ადგილთა შინა
და [წ]დომითა ... აღმავსებელი ეგე ჰე-	და წდომითა აღმავსებელი ეგე ჰე-
[...ღ] და დამდაბლებელი მთათა ბორცუებისად.	[...]. და დამდაბლებული მთათა ბორცუებისად.
რქუან თუ, ცხად არს, ვითარმედ სწავლად, რომელი არა მეს-	რქუა თუ, ცხად არს, ვითარმედ სწავლად, რომელი არა მეს-
[წა]ვა და ცნობად შენდა მრავალჟამეულითა სი-	[წა]ვა და ცნობად შენდა მრავალ ჟამეულითა სი-
ბრძნითა, ბრძენთა შორის ცხადსა და გამომძიე-	ბრძნითა, ბრძენთა შორის ცხადსა და გამომძიე-
ბულსა, მრავალთ საძიებელსა და ფრიად მცირედთ	ბულსა, მრავალთ საძიებელსა და ფრიად მცირედთ
საცნობელსა ვითარებასა და რაოდენთა ყუა-	საცნობელსა ვითარებასა და რაოდენთა ყუა-
ვილთაგან ერთგოლობასა ღმრთისმეტყუელე-	ვილთაგან ერთგოლობასა ღმრთისმეტყუელე-
ზისა გოლეულთასა.	ზისა გოლეულთასა.

Based on their text version, the editors of the *Corpus* also provided a new French translation, which runs:¹⁴

Au moine K'wiriké, Ephrem Mtsiré.

Car tu émettais le feu du silex véritablement ... avec les maîtres ... de l'amour divin nous osons ... tombant dans les endroits ... remplissant ... et abaissant les collines des montagnes. Si on dit, il est clair que c'est pour apprendre ce que je n'ai pas appris et pour que tu comprennes par ta sagesse ancienne ce qui se trouve clair et étudié parmi les sages, ce qui a été étudié par beaucoup et connu de très peu, pour apprendre la douceur du miel de la théologie ramenée de nombreuses fleurs...

It goes without saying that the given text is barely comprehensible, at least in the first lines, so that it seems worthwhile looking into the manuscript again. Luckily, this is accessible, together with most of the other Georgian manuscripts of the Greek Patriarchate in Jerusalem, in the

¹⁴ *Versio iberica*, I, ed. METREVELI et al., pp. XXXVI-XXXIX.

form of a digitised microfilm on the website of the Library of Congress.¹⁵ Looking at the image of fol. 1r (Fig. 1),¹⁶ we immediately realise the bad state of this folio, with several lines at its beginning appearing broken; the restitutions of the younger editions seem, nevertheless, verifiable. Turning the page to fol. 1v (Fig. 2),¹⁷ however, we gain a totally different picture: here, we see a major gap crossing lines 2-8. The same digital image also shows fol. 2r (Fig. 3), and the “restitutions” of the broken lines of fol. 1r here reveal themselves as belonging to this second folio, shimmering through the gap that was not covered by paper when the microfilm was produced. Indeed, the “restituted” elements appear in the younger editions a second time, within the text of fol. 2r. The resulting repetitions are marked in grey in Table IV.¹⁸

Table IV. Jer. georg. 43, beginning of fols 1r and 2r contrasted.

Fol. 1r	Fol. 2r
ბერსა კვრიკეს მცირე ეფრემ : –	-ნჯმნო ქმნილსა, შემდგომად სხუათა მიერისა იძულებ[ისა]
რამეთუ ცეცხლ გამოსცემდი საღრტილსა ჭეშმარიტად ...	დიდითა გამოკითხვითა და მრავალთა წიგნთა და
მომღუართა თანა მიმო... მით საღმრთოდას სიყუარულისადათა	მომღუართა თანა მიმოსლვითა, შიშით და ძრწოლით
ვიკადრებთ გა...ათლ...დ ადგილთა შინა	ვიკადრებთ განმართებად; რომელი მე უკუე შურითა
და [წ]დომითა... აღმავსებელი ეგე ჰე-	და ჯდომითა, ანუ ვითარ-იგი ვიეთმე თქუეს ჩემთვს,
[...ე] და დამდაბლებელი მათა ზორცუებისა.	თავისა უმჯობესად გამოჩინებისათვს ვქმნა, ანუ
რქუან თუ, ცხად არს, ვითარმედ სწავლად, რომელი არა მეს-	მიქმნიეს, უცხოცვა ვარ ღმრთისაგან და ყოველთა წესთა
[წა]ვა და ცნობად შენდა...	ქრისტეანობისათა.

¹⁵ URL: <https://www.loc.gov/item/00271072624-j0/>.

¹⁶ URL: <https://www.loc.gov/resource/amedmonastery.00271072624-j0/?sp=3>.

¹⁷ URL: <https://www.loc.gov/resource/amedmonastery.00271072624-j0/?sp=4>.

¹⁸ Text version of the *Corpus: Versio iberica*, I, ed. METREVELI et al., pp. XXXI and XXXII.

It seems clear from this that only the early editions by Marr and Blake were based on an inspection of the original manuscript, clearly indicating the gap where it is, whereas all the younger editions are based on the microfilm with the misleading image of fol. 1r. Consequently, the translation provided in the edition of the Corpus cannot be maintained as far as the first lines are concerned.

Nevertheless, we can get a bit beyond just leaving the gap. Considering the fact that Ephrem the Minor was not only a translator but also a brilliant author who was extremely well-read and knew how to make use of the “rhetorical devices of Gregory the Theologian in his own way”,¹⁹ we may, at first, propose that the large initial *r* character (Ⴀ) appearing at the beginning of the second line, obviously written in red ink like the address to Cyriacus above it, does not represent the frequent conjunction *rametu* “for, because, as”, which usually appears abbreviated in Georgian manuscripts as indicated in Marr’s edition (“Ⴀ~”); as a matter of fact, there is no abbreviation sign detectable, the curved line above the *r* belonging to the initial *b-* (Ⴀ) of *bersa* “monk”. Instead, we may suppose that the *r* is the remnant of ῥκινθια “with iron”, thus, arriving at ῥ<κινθια> სცემდი საღრტილსა “with the iron you hit the flintstone”, a wording which does occur, *mutatis mutandis*, in Ephrem the Minor’s version of one of Gregory’s *Orationes* where he translates *καὶ φασιν οὐκ ἀνήσειν, ὥσπερ σιδήρω πυρίτιν λίθον* by ῥκინθια საღრტილისა ცემად “to hit the flintstone with the iron”.²⁰ Remarkably enough, the older translation by Euthymius the Athonite uses a different, more specific term here, viz. კუესი “(flint-sparking) steel” (კუესითა სცემდიან საღრტილსა).²¹

In a similar way, we may propose to restore ღვნითა “with wine” in the third line, thus, gaining a phrase <ღვნი>თა მით საღმრთოღსა საიყუარულისაღთა “with the wine of the divine love”, which appears as such in George the Athonite’s translation of Gregory of Nyssa’s Encomium for Ephrem the Syrian.²² Considering the peculiar

¹⁹ See T. Otkhmezuri’s contribution in this volume, p. 170.

²⁰ *Or.* 19, 3, 9; cf. *Gregorii Nazianzenii Opera. Versio iberica*, II, ed. METREVELI et al., p. 163, ll. 9-10.

²¹ *Versio iberica*, II, ed. METREVELI et al., p. 162, ll. 9-10.

²² The text as present in George’s autograph, Ivir. georg. 49 of the Iviron monastery on Mt Athos (fol. 44v, ll. 15-16), reads ეფრემ, მრავალნაყოფიერი იგი საღმრთოდ ვენაჯი, რომელი [...] ღვნითა საღმრთოღსა საიყუარულისაღთა ახარებს, thus, rendering Ἐφραίμ, ἡ πολυφόρος τοῦ

relationship of Ephrem the Minor to both his namesake, the Syrian, and his teacher, the Athonite, to whom he devoted a six-verse acrostic after his preface,²³ it is very conceivable that he knew this text so that he could quote from it. And if he did, the word before, of which only a part of the initial *a* has remained in the first line, may be taken to have been ა<ღ-ვსებული> “filled”, hyphenated after the preverb.²⁴

A third restitution is even more evident. The few characters missing at the beginning of the sixth line can obviously be restored as ვთაჲ, thus, yielding ჳე<ვთაჲ> “of the ravines” in the phrase აღმავსებელი ეგე ჳე<ვთაჲ> და დამდაბლებელი მთათა ზორცუებისაჲ “the filler of the ravines and the lowerer (or leveller) of the mountains”, a clear allusion to the book of Isaiah (Is. 40.4), where we read *πάσα φάραγξ πληρωθήσεται και πᾶν ὄρος και βουνὸς ταπεινωθήσεται* “every ravine shall be filled up, and every mountain and hill shall be lowered”; in the oldest Georgian version of the Old Testament, this is rendered as ყოველი ჳევნები აღმოვსოს, და ყოველნი მთანი მაღალნი და ზორცუნი დამდაბლდენ, with all elements being included *mutatis mutandis*.²⁵ Another possible source is the deuterocanonical book of Baruch, which has *συνέταξεν γὰρ ὁ θεὸς ταπεινοῦσθαι πᾶν ὄρος ὑψηλὸν και θῖνας ἀενάους και φάραγγας πληροῦσθαι εις ὀμαλισμὸν τῆς γῆς* “for God commanded any high mountain and eternal hills to be lowered and ravines to be filled, for being levelled with the ground” (Bar. 5.7); in Georgian, this is translated as რამეთუ უბრძანა ღმერთმან დამდაბლებად ყოველთა მთათა მაღალთა და ზორცუთა საუკუნეთა, და ჳევთა აღმოვსებად მოსაწყენარებელად ქუეყანისა.²⁶

Θεοῦ ἀμπελος [...] τοὺς τῆς Ἐκκλησίας τροφίμους τῶ κόρω τῆς θείας ἀγάπης εὐφραίνουσα [...] (PG 46, col. 824, 4-7); cf. the edition by KOCHLAMAZASHVILI et al., “წმიდა გრიგოლი ნოსელი”, p. 332, ll. 6-7.

²³ Cf. *Versio iberica*, I, ed. METREVELI et al., p. XL.

²⁴ Possibly, the initial hook of the <v> is still visible at the beginning of the third line.

²⁵ Thus, the text of the Oshki and Jerusalem Bibles (Ivir. georg. I, of 978 CE, and Jer. georg. II, eleventh century); მაღალნი “high” is only contained in the latter. The wording of the so-called Mtskheta Bible (“S”) diverges insignificantly (cf. ბიბლია. ძველი აღთქმა, II, p. 2527).

²⁶ Again the text of the Oshki and Jerusalem Bibles; the wording of the latter Bible witnesses diverges insignificantly (cf. ბიბლია. ძველი აღთქმა, II, p. 2712).

Even with these restorations, the beginning of Ephrem's Preface still remains obscure. In any case, there are no teachers mentioned in it, and Ephrem does not speak of his own daring or falling. May it suffice here to provide a tentative transcript and translation of the first lines, with the abbreviations resolved and the restorations proposed above as well as the missing characters indicated (cf. Table V), in order to, thus, enable others to enhance it. It goes without saying that an inspection of the manuscript itself would be necessary in order to arrive at a final picture.

Table V. Rendering of the first lines of the Preface with missing characters indicated.

ბერსა კურიკუს მცირე ეფრემ :-
 რ<კინითა> სცემდი საღრტილსა ჭ(ეშმარიტა)დ [ა]<ლ>-
 <ვსებ(უ)ლი ღვწითა> მით ს(ა)ლ(მრთო)დასა სიყ(უა)რ(უ)ლისადათა
 <#####>დ , ადგილთა შ(ინ)ა
 <#####თ>ა : აღმავსებელი ეგე ჰე-
 <ვთად> . და დამდაბლებ(ე)ლი მათათა ბორცუჭზის(ა)დ .
 <დაღათ>უ ცხად არს . ვ(ითარმე)დ სწ(ა)ვლ(ა)დ, რ(ომელ)ი არა მეს-
 [წა]ვა . და ცნობ(ა)დ შ(ე)ნდა...

Table VI. Tentative translation of the first lines of the Preface

To monk Cyriacus. Ephrem the Minor.
 <With the iron> you hit (repeatedly) the flintstone, truly <fill-
 ed with the wine> of the divine love,
 <...> to <...> in(to) places
 <...>, (you), the filler of the rav-
 <ines> and the leveller of the mountains' heights.
 Even if it is clear that (it was) in order to learn what I have not learned
 and to understand you...

ABSTRACT

The article examines the beginning of the letter by Ephrem the Minor to his teacher, Cyriacus of Alexandretta, which introduces Ephrem's translation of the Corpus Nazianzenum in the Jerusalem manuscript georg. 43. It shows that several recent attempts to fill the gap in the first folio of the codex were misled by the microfilm of the Library of Congress where the text of fol. 2r shimmers through the gap. Based on a more exact inspection of the microfilm, the actual remnants of the original text are determined and several new proposals for the restitution of missing or damaged words are proposed.

RÉSUMÉ

Cet article examine le début de la lettre d'Ephrem le Petit à son maître, Cyriacus d'Alexandrette. La lettre introduit la traduction du Corpus Nazianzenum par Ephrem dans le manuscrit de Jérusalem georg. 43. Ce nouvel examen montre que plusieurs tentatives récentes pour combler la lacune du premier folio du codex ont été induites en erreur par le microfilm de la Library of Congress, dans lequel le texte du fol. 2r est visible à travers l'espace vide. Sur la base d'une inspection plus précise du microfilm, les restes réels du texte original sont déterminés et plusieurs nouvelles propositions de restitutions de mots manquants ou endommagés sont proposées.

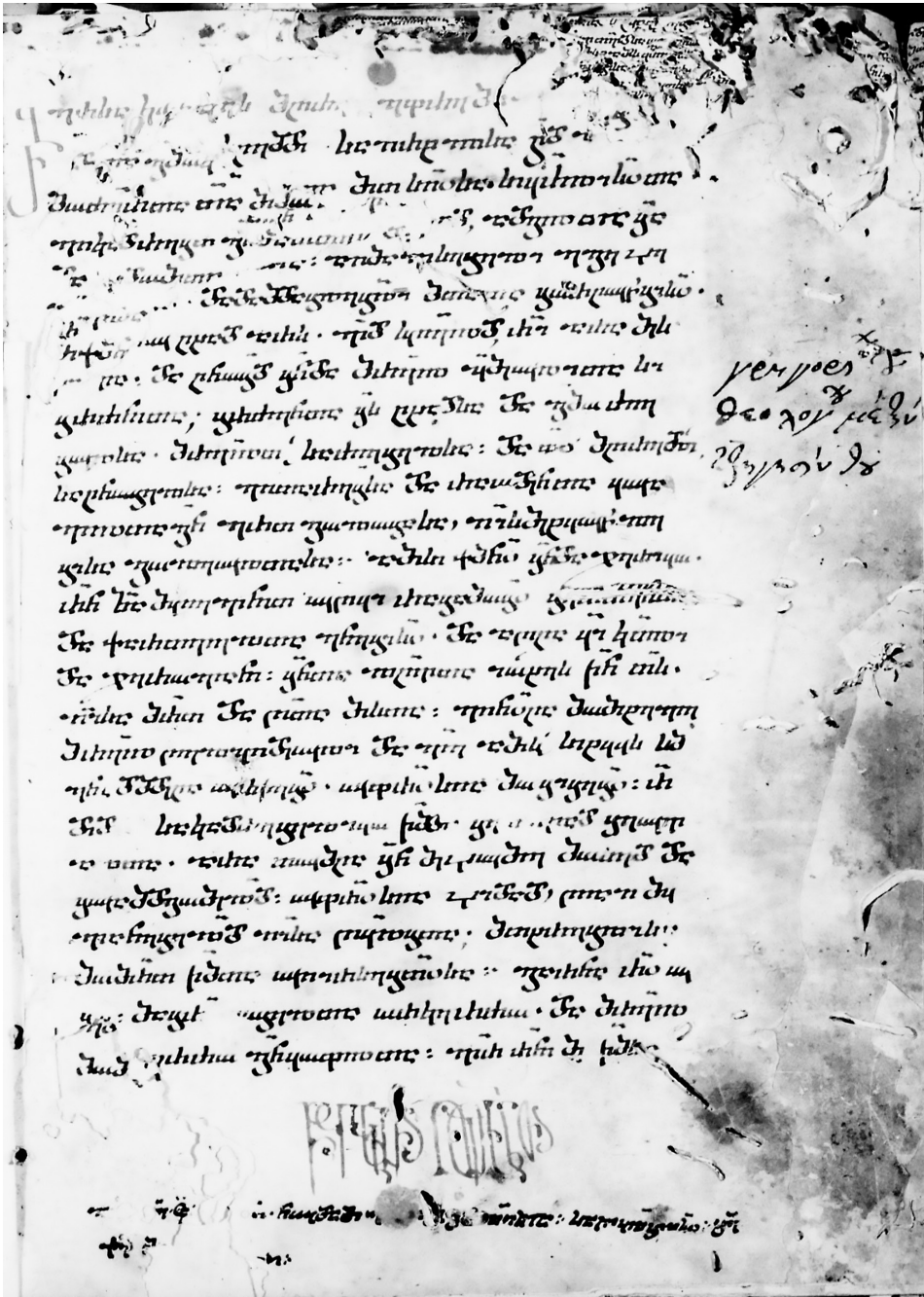

Fig. 1. Jer. georg. 43, fol. 1r (digitised microfilm of the Library of Congress).

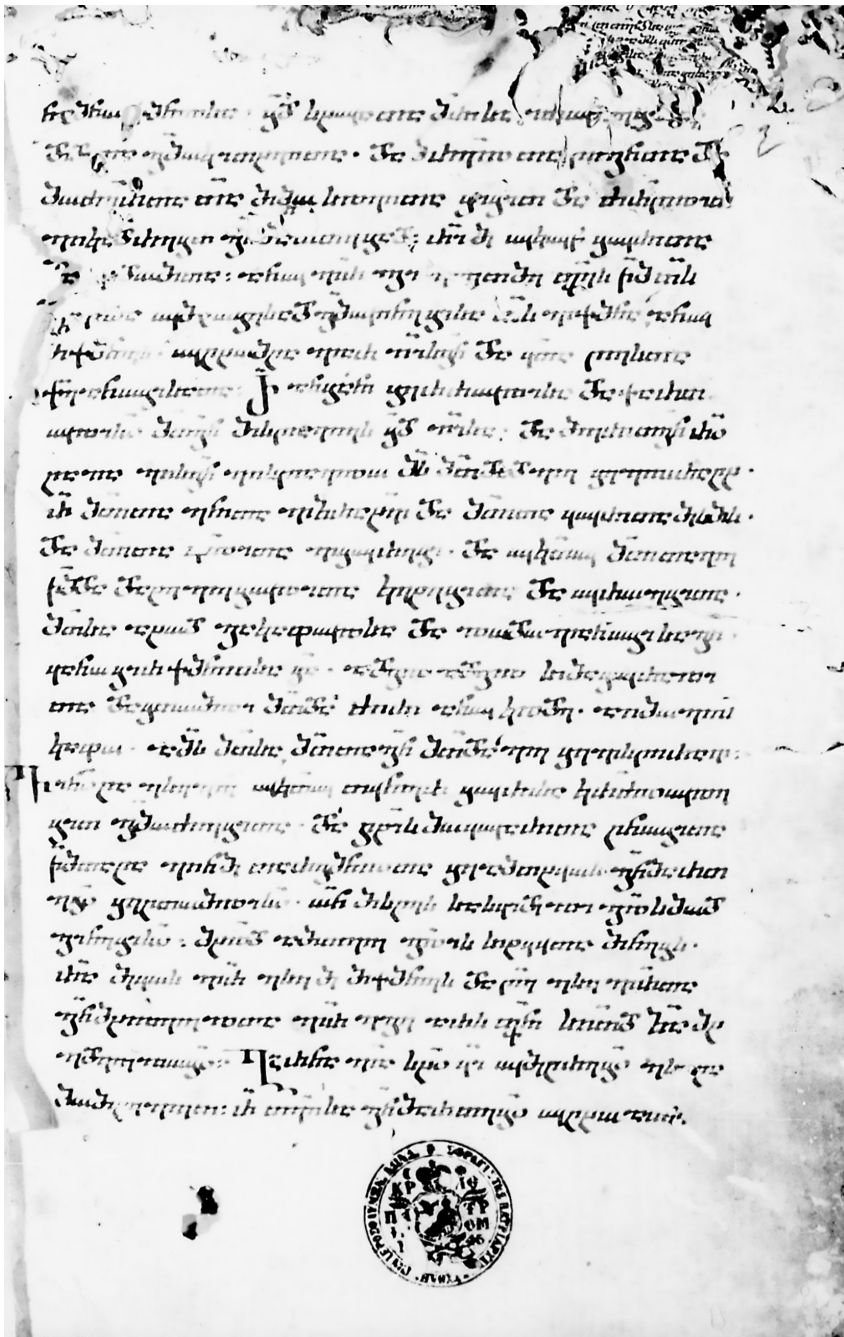

Fig. 3. Jer. georg. 43, fol. 2r (digitised microfilm of the Library of Congress).